

Erdő Péter

Hostiensis Lecturájának és Káldi György bibliafordításának esztergomi kézirat-töredékei

1. A töredékek lelőhelye és tartalma

Habent sua fata libelli! Az Esztergomi Szeminárium könyvtárában néhány évvel ezelőtt rendezés közben igen megviselt állapotban lévő, régi könyv akadt a kezembe: Szent Atanáz műveinek 1522-es strassburgi kiadása. A címlapon a tulajdonos nevének bejegyzése („S. J. Coll. Poson. 1692”) tanúsítja, hogy a mű a Pozsonyi Jezsuita Kollégium tulajdona volt. A kötéstáblák már régen leszakadtak a kötetről, de szerencsére valaki zsineggel átkötötte az egész könyvet, így egyértelmű volt, hogy a két tábla ehhez a műhöz tartozik. A táblákat egy XIII-XIV. századi, Bolognában írt, egyházi tartalmú pergamenkódex¹ lapjába kötötték. Ez csábított a kötéstábla restaurálására. A helyreállítás munkáját Szalai Veronika végezte el kiváló szakértelemmel.

Ennek során olvashatóvá vált a kötéstábla külső borítóját alkotó teljes pergamenlevél, a táblából pedig néhány kisebb nyomtatott papírszeleten kívül – közülük az egyik az 1631-es dátumot viseli – előkerült tizenöt teljes, 31,5 x 20,5 cm nagyságú, kézzel írt papírlevél is.

2. Hostiensis Lecturájának töredéke

A pergamenlevél Henricus de Segusiónak († 1271), a középkori kánonjogtudomány talán legnagyobb alakjának (akit *Monarcha utriusque iuris*-nak is neveztek), a Bolognai Egyetem diákjának és a Párizsi Egyetem professzorának, később pedig ostiai bíborosnak (innen a *Hostiensis* elnevezés) IX. Gergely dekretálistgyűjteményéhez (1234) írt Lecturájából tartalmaz részletet. Ez ennek a szerzőnek a legterjedelmesebb, élete vége felé befejezett műve. Sok pontban még nagyobb tudományos mélységet ér el, mint Hostiensis évszázadokig meghatározó tekintélyű főműve, a *Summa Aurea* (1253 körül).² A töredéket fentebb már leírtuk (lásd 1. lábjegyzet). Ennek a töredéknek rendkívüli jelen-

¹ HENRICUS DE SEGUSIO (HOSTIENSIS), *Lectura in Decretales Gregorii IX*, ad X. 1.31.15 v. Vice ipsorum – X. 1.31.16 v. Sacramentorum omnium, X 1.33.1 v. Habeatur – X. 1.33.6 v. Et regalis potestas. (Kiadása: Venetiis 1581) fol. 166-167, 170-171.

² Vö. ERDŐ P., *Storia della scienza del diritto canonico. Una introduzione* (Roma 1999) 94-95, 98.

tősége van. Az a tény, hogy az előjáróban említett nyomtatott könyv 1692-ben a Pozsonyi Jezsuita Kollégium tulajdona volt, valószínűsíti, hogy kötése talán Magyarországon készült. Ugyanezt – mint a kötéstáblában található alább részletesen bemutatásra kerülő magyar nyelvű papírlevelek igazolják – nem csupán valószínűnek, hanem teljes mértékig bizonyosnak tekinthetjük. Eszerint Hostiensis Lecturájának középkori pergamenkódexe – mely a kézírás formája alapján a XIII. század végére, esetleg a XIV. század elejére datálható és feltehetőleg Bolognában vagy annak környékén íródott, mivel betűformái a *scriptura rotunda Bononiensis*-nek tipikus példái – legalábbis az 1600-as években Magyarországon volt megtalálható, igaz nem lehetett már nagy becsülete, ha könyvkötészeti nyersanyagként használták. Ha az egész kötet vagy annak terjedelmes része ebben az időben ugyancsak Magyarországon volt, esetleg ugyanabban a műhelyben, akkor igen valószínű, hogy magát a kódexet is a török idők előtt Magyarországon használták. Ezt a feltevésünket teljes mértékben alátámasztja az a tény, hogy ugyanennek a Lecturának ugyanebből a példányából (!) két másik magyarországi könyvtárban is találunk könyvkötésre használt töredéket. Az egyik a Budapesti Egyetemi Könyvtár U.Fr.l.m. 94. és U.Fr.l.m. 95. számú töredéke. E két pergamenlevél egyike magának a Nagyszombati Jezsuita Kollégium 1634-es Katalógusának kötéstábláját, másika Zacharias Rosenbach *Moses omniscius sive omniscientia mosaica* című, de a Nagyszombati Jezsuita Kollégium Katalógusába ugyancsak 1634-ben felvett kötetének tábláját borította. Egészen figyelemreméltó, hogy az U.Fr.l.m. 94. számú töredék alatt a kötéstáblában a Vizsolyi Biblia (?) szövegei szerepelnek.³

Ugyanennek a Hostiensis Lecturáját tartalmazó középkori kódexnek (ugyanakkor a példánynak!) egy másik jelentős töredéke található a Budapesti Központi Szeminárium Könyvtárában, az ún. Pálós Könyvtárban S.Fr.l.m. 63. szám alatt. Ez a pergamenlevél Balthasar Hager egy 1627-ben Würzburgban megjelent művének kötetét borítja. A könyv 1635-ben került a Nagyszombati Jezsuita Kollégium Könyvtárába. A kötéstábla alatt a Nagyszombati Gimnázium anyakönyvének részletei találhatóak.⁴ Hogy a Lectura különböző pergamenlapjai ugyanabból a példányból származnak, azt igazolja egyrészt a teljes lapok méretének azonossága, másrészt az azonos írásforma, harmadrészt a két oszlopban

³ Vö. MEZEY, L. et alii, *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis* (Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/1) (Budapest 1983) 107-108.

⁴ Vö. MEZEY, L. et alii, *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis* (Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/2) (Budapest 1988) 67-68.

írt szöveg azonos kolumnaszélessége és -hosszúsága, a kolumnánkénti sorok azonos száma, a két kolumna közötti üres sáv azonos szélessége. Mindezekhez külső érvként járul, hogy azonos könyvtárból, illetve azonos körből származó könyveket borítottak ezek a levelek. Hogy az 1600-as évek vége felé a Pozsonyi Jezsuita Kollégium Könyvtárában található művet, melynek kötéstáblájából az Esztergomi Nagyszeminárium töredéke előkerült, néhány évvel korábban a Jezsuiták Nagyszombati Kollégiumban kötötték vagy használták, igen valószínűnek látszik.

Mindezek fényében a XIII. század végének legmagasabb szintű kánonjogi tudományosságát képviselő kötet magyarországi jelenléte azt tanúsítja, hogy hazánkban is működött ezen a tudományterületen néhány olyan szakember, aki a kor szellemi arisztokratái közé tartozott. Egyébiránt ebben az időben a bolognai egyetemi tanulmányokat folytató magyar diákok általában hazai társadalmunk legmagasabb köreiből kerültek ki, és hazatértük után magas vezetői tisztségeket töltöttek be az egyházi és világi életben.⁵

3. Káldi György bibliafordításának töredéke

A kötéstáblában található tizenöt papírlével a Biblia magyar szövegét tartalmazza XVII. századi írással. Az első hét levél az 1Sám (=1Kir) 12,8-22,8-ig terjedő részt,⁶ a nyolcadik levél a Péld 8,8-11,13-ig terjedő részt,⁷ a kilencedik levél a Péld 23,8-26,3-ig terjedő részt,⁸ az utolsó hat levél pedig a Péld 31,24 – Bölcs 1,2-ig terjedő részt⁹ tartalmazza a Prédikátor könyvének és az Énekek énekének teljes szövegével. A szövegben számos javítás található. A másolás maga két különböző kéz műve, az első hét levél írásmódja jelentősen eltér a többi nyolcétól. A lapszálon piros tintával és írónnal nyilvánvalóan a nyomdásztól származó jelek vannak. Ezeket is átjavították egyszer-kétszer. E jelek a sorok tördelésére, az oldalak és oszlopok kezdetére utalnak. A külső lapszálon újabb fordítási megoldások állnak néhol, de olyan írással, mely eltérni

⁵ Vö. pl. BÓNIS G., *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* (Budapest 1971) 23-25.

⁶ //“atyáitokat Egyiptusból...x...a’fiam a’ szolgámat”//.

⁷ //“nincs azokban valamj hamis...x... a’ki álnokul (csalárdul) jár, kyni-,”//.

⁸ //“meg-öttél vala, ki-okádod...x...senkire nem száll. Ostor a””//.

⁹ //“”chot chinált, és el-adta, és övet adott a’ch(k)ananeusnak...x...mert meg találattik a-,”//.

¹⁰ *Szent Biblia*. Az Egész keresztyénségben bé-vött régi deák bötüből magyarra fordította a’ Jesus alatt Vitézkedő Társaság béli Nagy-Szombati Káldi György pap, Nyomtatta Béchben a’ Kolóniai dvarban Formika Máté, M. DC. XXVI. Esztendőben.

látszik a szöveg másolóinak, sőt még a szöveget kijavító kéznek az írásától is.

A kéziratot összehasonlítva Káldi György bibliafordításának első kiadásával¹⁰ kitűnt, hogy csakis ennek nyomdai kézirata lehet. Még a nyomdász által bejegyzett utolsó változat szerinti oldalszámok és oldalkezdetek is nagyjából megegyeznek a kiadással. Egy-két szavas eltérések azonban megfigyelhetők. Maga a szöveg *szinte szó szerint* azonos az első nyomtatott kiadás szövegével.

A Káldi-féle bibliafordításról köztudott, hogy 1605 és 1607 közt íródott. Ez az első, elejétől végig Káldi György által saját kezűleg írt kézirat teljes egészében fenn is maradt, s ma is megtalálható az Egyetemi Könyvtárban, Budapesten.¹¹ Ennek szövege is tele van javításokkal; ezek magának Káldinak a kezétől származnak. Ám az így kijavított változat is jelentősen eltér a nyomtatott kiadástól. Ezért okozott problémát hosszú ideig a kutatás számára, hogy milyen úton jutott el a szöveg a végleges állapotába.¹² Erre a kérdésre javasolt választ Holl Béla egy olyan kézirat-töredék alapján, mely a Váci Egyházmegyei Könyvtárból, ugyancsak kötéstáblából került elő.¹³ Ez a váci töredék szintén a Káldi-féle fordítás nyomdai kéziratából való és ugyanazok az ismertetőjegyek jellemzik, mint a fentiekben leírt esztergomi töredéket. Holl Béla szerint a Káldi-biblia a következő módon jött létre: Az első magyar jezsuita Szántó (Arator) István (1540-1612) lefordította a teljes Szentírást. Erről a szövegről Káldi György másolatot készített.¹⁴ Ezt a „másolatot” őrzi az Egyetemi Könyvtárban található kézirat. Néhány évvel később Káldi az átjavított „másolatot” újra lemásolta és ismét javításokat eszközölt rajta. Ez a példány került a nyomdába, s ennek része a váci töredék. Ehhez bátran hozzáfűzhetjük, hogy ugyanebből a kéziratból maradt fenn az *esztergomi töredék* is.

A terjedelmes esztergomi töredék tüzetesebb vizsgálata lehetővé

¹¹ Jelzete MS A 1.

¹² A Káldi-fordításról szóló régebbi irodalom a fordítás történet elbeszélése során rá is világít erre a kérdésre. Vö. ROSTY K., *Adatok a magyarhoni Jézus-társaság könyvészetéhez*, in *Magyar Könyvszemle* 6 (1881) 227; FRAKNÓI V., *Egy magyar jezsuita a XVI. században. Szántó István élete*, in *Katolikus Szemle* 1 (1887) 385-433; SZÉKELY I., *A magyar bibliafordítás* (Budapest 1920); stb.

¹³ HOLL B., *Ki fordította a Káldi-bibliát?*, in *Vigilia* 21 (1956) 558-560. Vö. HERMANN E., *A Katolikus Egyház története Magyarországon* (München 1973) 265.

¹⁴ Ez az a megállapítás, ami a gondolatmenetben leginkább hipotetikus, mivel a Szántó-féle fordítás eredeti szövege nem áll rendelkezésünkre. Így azután nehéz megmondani, hogy a Káldi kezével készült „másolat” valóban másolás útján jött-e létre.

teszi, hogy a Káldi-féle fordítás kialakulásának fenti leírásához néhány kiegészítő megjegyzést fűzzünk. Szántó István fordítása már a XVI. század végén készen állt, de 1605-ben, a régebbi feltételezések szerint, Znióváralján Bocskai hajdúinak dúlása következtében valószínűleg elpusztult. Ha valóban így történt, akkor ennek eredeti példányáról Káldi György 1605-1607-ben nem készíthetett közvetlen másolatot. Maga Szántó arról panaszkodik, hogy ekkor negyven esztendei írásos munkásságának eredménye lett a lángok martaléka.¹⁵ Ezek után életének hátralévő részét Olmützben a rend megbízásából a Szentírás fordításának szentelte.¹⁶ Mivel pedig Szántó a maga fordítását (?) még 1612-ben bekövetkezett halálakor nem fejezte be (épp az Újszövetségen dolgozott), Káldi 1605-1607-es másolata nem készülhetett a Szántó-féle fordításnak erről a feltételezett második változatáról. Ugyanakkor valóban szinte lehetetlen, hogy az igen rövid idő alatt készült 1605-1607-es Káldi-féle kézirat (az Ószövetség egész fordítása 59 nap alatt íródott!) egy fordítás első munkapéldánya legyen. Ez ellen szól az is, hogy a kéziratban a javítások csupán helyesírási és stilisztikai jellegűek. Ezért tételezik fel egyesek, hogy a Szántó-féle fordításnak egy példánya vagy átdolgozott másolata valahol túlélte a znióváraljai pusztulást. Hogy ezt Káldi valóban használta-e, s ha igen, közvetlenül vagy átalakított formában, arra a Szántó-féle szöveg hiányában nem lehet választ adni.

Mármost az esztergomi töredék arról tanúskodik, hogy a Káldi-fordítás „második másolását” többen végezték. Ez akkoriban Káldi környezetében egyébként is szokás volt. Káldi György beszédeinek 1611-ben leírt vastag kézírásos kötetén is sok kéz dolgozott, de ezek közt szerepel magának Káldinak az írása is.¹⁷ Töredékünk javításai nem csupán egyetlen kéztől származnak. A főszöveget ugyan – úgy tűnik – Káldi javította végig, tehát a helyesírás következetes átigazítása is tőle való,¹⁸ de a külső lapszálon önálló, új fordítási változatokat közlő bejegyzések is találhatóak, mégpedig minden bizonnyal más írással, ám ezeket a nyomtatott kiadás nem veszi figyelembe. Végül a javított szöveg nem egyezik meg teljesen az első nyomtatott kiadással. Ezt szemlélteti Péld 9,13 szövege:

¹⁵ HOLL 560.

¹⁶ Vö. uo.

¹⁷ Budapest, Egyetemi Könyvtár, MS A 183; Káldi kézírásához lásd pl. egy 1623-ból való levelét: Egyetemi Könyvtár, Coll. Prayana, Tom. XX, nr. 75/2.

¹⁸ Ezzel ellentétben a Vizsolyi Biblia nemrég előkerült nyomdai kézirat-töredékén a nyomdászok azok, akik „úgy tűnik ... előre megadott utasítás szerint csaknem tökéletes következetességgel átalakították a kézirat helyesírását”: SZABÓ A., *Értékes szerzeményeink. A Vizsolyi Biblia nyomdai*

a. Az esztergomi töredék javítás előtti szövege: „A bolond és fechegő asszonyállat, ki tellyes hizelkedésekkel és tellyességgel semmit nem tud”.

b. A feketével átjavított szöveg: „A’ bolond és kiáltozó asszony, és rakva hizelkedésekkel, és tellyességgel semmit nem tud”.

c. A nyomtatott kiadás: „A’ bolond és kiáltozó asszony, és teli hizelkedéssel, és tellyességgel tudatlan”.

A nyomtatott kiadás eltéréseit magyarázhatja az, hogy még a kefelevonatot is alaposan átjavították stilisztikai szempontból. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a fordítás szövege talán együttes konzultáció tárgyát is képezte a magyar jezsuiták körében, akik ezt a vállalkozást szívügyüknek tekintették. Noha töredékünk egyes lapszéli megjegyzéseiről, melyek írásmódja emlékeztet Pázmány Péter írására, még nem sikerült minden kétséget kizáróan igazolni a pázmányi eredetet, annyi elképzelhető, hogy ebben a fordításról szóló konzultációban maga Pázmány is részt vett. Ez annál is inkább feltételezhető, mivel a fordítás munkájának ösztönzője, a kiadás egyik legfőbb anyagi támogatója és nyomtatás előtt a meleg hangú egyházi kiadási engedély (imprimatur) megadója éppen Pázmány Péter volt. Végeredményben azonban fent leírt kézirat-töredékünk az első teljes nyomtatott magyar katolikus bibliafordítás létrejöttéről kialakított eddigi képet csupán megerősíti, illetve árnyalja, perdöntő bizonyítékokkal a fordítás egészének eredetére nézve nem szolgál.

4. Összegzés

Az Esztergomi Nagyszeminárium több értékes részből álló szövegtöredéke, melyet a fentiekben leírtunk, szervesen kapcsolódik azokhoz a régi nyomtatványokhoz és kötéstáblájukban található töredékekhez, amelyek a Nagyszombati Jezsuita Kollégium Könyvtárából kerültek különböző intézményekhez. A könyvtárszervezés és a szellemi pezsgés, amely a nagyszombati egyetem-alapítást megelőző és közvetlenül követő időket jellemezte, valóban imponáló. Ugyanakkor sajnálatos, hogy egyes részleteiben a legmagasabb európai tudományos színvonalon álló középkori könyvkultúránk¹⁹ értékes darabjai áldozatul estek a könyv-

kézirata, in OSZK Híradó 25 (1982) 68.

¹⁹ Ennek kánonjogi vonatkozású emlékeiről lásd ERDŐP., *Középkori kánonjogi kódextöredékek Esztergomban. Adalékok egy nyomtatott katalógushoz*, in *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. Kéziratok kódexek, zsinatok, középkori műfajok* (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici III. Studia 3) (szerk. Erdő P.; Budapest 2002) 69-74; Ua., *Codici manoscritti di diritto canonico e loro frammenti in Ungheria*, in *Apollinaris* 61 (1988) 341-354.

kötő műhelyek buzgalmának. Ezért is tanulságos az a hosszú kutatómunka, amely először Mezey László, majd Vizkelety András vezetésével mutatta be hazai könyvtáraink középkori töredékeit, ezzel is hozzájárulva ahhoz, hogy hajdani műveltségünkről a mostoha történelem minden pusztítása ellenére reális képet kapjunk.

Hegedűs András

„Isten segedelmével a török császárt
a fent mondott várból kivetettük”

Hunyadi János levele Szécsi Dénes esztergomi érsekhez
a nádorfehérvári győzelemről

A magyar történelem egyik legnagyobb hadi sikere a törökök felett 1456-ban Nádorfehérvárnál aratott győzelem. Tudták ezt a siker részesei is, ezért a keresztény világot mielőbb értesíteni kívánták a diadalról. Így Kapisztrán Szt. János már a győzelem estéjén, július 22-én, elsőként a pápát, míg Hunyadi János a győzelem másnapján, július 23-án,¹ Szécsi Dénes bíboros, esztergomi érseket értesítette. Hogy Hunyadi előbb a primásnak írt, és csak egy nappal később² a királynak, illetve a nádornak, már önmagában is figyelemre méltó tény. Ezt az egyébként akár udvariatlannak is mondható cselekedetet semmiképpen sem nevezhetjük véletlennek, hiszen Hunyadi megtehetette volna, hogy egyidejűleg ír a királynak, a nádornak és az esztergomi érseknek, de nem így tett. Vajon lelki okokat kell-e sejtenünk e mögött az egy nap különbség mögött? Ismert, hogy Hunyadinak nem volt felhőtlen a kapcsolata a királyi udvarral, és politikai ellenfeleinek – különösen Cillei Ulriknak – köszönhetően az ország nemeseitől és főuraitól magára hagyatva kellett a török haderővel felvennie a küzdelmet.³ Ezt az egykori kormányzó a királyhoz írott leve-

¹ Feria VI. proxima ante festum Sancti Jacobi Apostoli.

² Sabbatho proxima ante festum beati Jacobi Apostoli.

³ BÖLCSKEY Ödön, *Capistránói Szent János élete és kora* II (Székesfehérvár 1924) 264.

⁴ Kórogyi János (1411-56) országbíró 1439-1440, pozsegai ispán 1447-56, orbászi ispán 1453-55, Újlaky Miklóssal együtt 1447-1456 között együtt töltötte be a macsói bán tisztségét. Vö. ENGEL Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I* (Bp. 1996) 31; PESTHY Frigyes, *A macsói bánok*, in *Századok* 9 (1875) 461.